

The Necessity of the Family Institution with Emphasis on the Educational Role of Mother from the Perspective of Contemporary Islamic Thinkers (case study Imam Khomeini and Sayyid Qutb)

Hamideh Daneshjoo¹, Hadi Vakili^{*2}, Fatemeh Jan Ahmadi³

1. PhD Student in Post-Islamic Iranian History, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.
2. Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.
3. Associate Professor, Department of History, Tarbiat Modares University of Tehran, Tehran, Iran.

Article Info	Abstract
Article type: Research article Article history: Received: September 09, 2024 Received in revised from: October 31, 2024 Accepted: December 14, 2024 Published online: October 22, 2025 Keywords: Family Institution; Imam Khomeini; Sayyid Qutb; Motherhood; Education. *Corresponding author: vakili@um.ac.ir	In the twentieth century, the spread of materialistic ideologies such as communism that sought to marginalize or replace the family institution in Western societies also influenced parts of the Islamic world. In response, many Muslim scholars and thinkers, grounded in Islamic teachings, actively defended the family as a fundamental social institution, with particular emphasis on the educational and formative role of mothers. Among these figures, Imam Khomeini, a prominent Shi'i jurist, and Sayyid Qutb, a leading Sunni intellectual, stand out for their influential contributions. This study aims to examine and compare the perspectives of Imam Khomeini and Sayyid Qutb on the necessity of the family institution, focusing specifically on the educational role of the mother. The research adopts a descriptive-analytical approach and is based on library sources. The findings indicate significant commonalities between the two thinkers, including their emphasis on the family as an institution rooted in Islamic teachings, the central role of mothers in the moral and spiritual upbringing of children, and their explicit opposition to ideological currents that undermine the family structure. Nevertheless, Imam Khomeini's perspective is distinguished by a more comprehensive and multidimensional understanding of women's educational roles within the family and a stronger emphasis on the harmony between these roles.

Cite this article: Daneshjoo, H., Vakili, H. & Jan Ahmadi, F. (2025). The Necessity of the Family Institution with Emphasis on the Educational Role of Mother from the Perspective of Contemporary Islamic Thinkers (case study Imam Khomeini and Sayyid Qutb). *Matin Research Journal*, 27(108), 25-54. <https://doi.org/10.22034/matin.2024.477749.2290>

© The Author(s). Publisher: **Research Institute of Imam Khomeini and Islamic.**
This is an open-access article distributed under the CC BY
(license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

During the twentieth century, the weakening of the family institution in Western societies extended beyond geographical boundaries and exerted considerable influence on Islamic countries as well. In response to these developments, many scholars and intellectuals of the Islamic world refused to remain silent and critically engaged with such ideologies on the basis of Islamic principles. Among the most prominent of these figures are Imam Khomeini and Sayyid Qutb.

Imam Khomeini (1902–1989), as the founder of the Islamic Republic of Iran and one of the most influential Shi'i jurists of the modern era, articulated extensive views on the family through his speeches, writings, and personal conduct. His practical life and interactions within his own family provide a model of the Islamic family grounded in ethical and educational values.

Similarly, Sayyid Qutb (1906–1966), an Egyptian Sunni thinker, writer, and theorist, addressed the issue of the family and its significance in several of his works. Due to the convergence of his views with those of Imam Khomeini regarding the centrality of the family and the educational role of mothers, this study seeks to highlight both the shared and divergent aspects of their perspectives.

Accordingly, the main research question is: How do Imam Khomeini and Sayyid Qutb conceptualize the necessity of the family institution, with particular emphasis on the educational role of the mother?

Research Method

This study employs a descriptive–analytical method and relies on library-based sources, including primary texts and relevant secondary literature.

Discussion and Findings

From an Islamic perspective, the family is regarded as the primary institution for human education and moral development. Both Imam Khomeini and Sayyid Qutb assign a central position to the family within their educational frameworks. Imam Khomeini viewed the family as one of the most influential social institutions and emphasized the particularly sensitive role of mothers in shaping the moral character of children.

In Islamic teachings, marriage is considered the foundational step in forming a sound family. According to Imam Khomeini, encouraging marriage among young people serves to channel natural human instincts in a healthy and constructive manner, thereby preventing moral deviation. He argued that the moral condition of society is closely linked to the moral environment of families; a virtuous society nurtures virtuous individuals, while moral corruption inevitably reproduces itself across generations.

Beyond his theoretical views, Imam Khomeini's personal conduct reflected his commitment to family life, as he maintained close engagement with his family despite extensive public responsibilities.

Sayyid Qutb likewise emphasized the enduring significance of the family institution,

arguing that despite materialist attempts to dismantle it, the family remains a secure foundation for moral education and social development. He viewed marriage as a natural and divinely ordained institution rooted in human nature. Qutb criticized Western societies for oscillating between excess and neglect in matters related to sexual instincts, while maintaining that Islam recognizes and regulates these instincts without suppressing them. Regarding the educational role of mothers, Imam Khomeini identified the family—particularly the mother's nurturing environment—as the starting point of child development. He frequently likened the formative role of mothers to the prophetic mission of human cultivation. He also strongly defended the dignity of motherhood against modern cultural narratives that sought to devalue it, arguing that the moral strength or weakness of society ultimately originates from women's role in nurturing future generations.

Sayyid Qutb, emphasizing the principle of role differentiation within the family, argued that responsibilities should be allocated according to the natural dispositions of men and women. Drawing on Qur'anic teachings, particularly verse 34 of Surah al-Nisa', he viewed men as responsible for leadership and financial provision, while assigning women the primary role of nurturing and educating children. He maintained that this division of responsibilities reflects functional harmony rather than gender-based preference.

Conclusion

This study examined the necessity of the family institution with emphasis on the educational role of mothers from the perspectives of Imam Khomeini and Sayyid Qutb. The findings demonstrate that both thinkers regard the family as a sacred institution rooted in Islamic principles and emphasize the central role of mothers in moral and educational formation. While Sayyid Qutb's perspective largely revolves around role differentiation based on Qur'anic interpretation, Imam Khomeini presents a more comprehensive and integrated understanding of women's educational roles within the family. His approach highlights the coherence and mutual reinforcement of women's familial, social, and spiritual responsibilities, offering a more multidimensional framework for understanding motherhood in Islamic thought.

ضرورت نهاد خانواده با تأکید بر نقش تربیتی مادر از نگاه اندیشمندان جوامع اسلامی معاصر (مطالعه موردی امام خمینی و سید قطب)

حمیده دانشجو^۱ | هادی وکیلی^{۲*} | فاطمه جان احمدی^۳

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
۲. دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
۳. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه تربیت مدرس تهران، تهران، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
در قرن بیستم، هم‌زمان با گسترش اندیشه‌های مادی‌گرایانه (مانند کمونیسم) که خواستار جایگزینی یا حذف نهاد خانواده در غرب بودند، کشورهای اسلامی نیز تحت تأثیر این جریان‌ها قرار گرفتند. در واکنش به این جریان، شمار قابل توجهی از عالمان و اندیشمندان اسلامی، با تأکید بر مبانی دینی، به دفاع از نهاد خانواده و به‌ویژه نقش تربیتی مادر پرداختند. در این میان، امام خمینی (به‌عنوان عالم برجسته شیعه) و سید قطب (به‌عنوان اندیشمند اهل سنت) از چهره‌های شاخص محسوب می‌شوند. هدف این پژوهش، بررسی و مقایسه دیدگاه‌های این دو اندیشمند درباره ضرورت خانواده با محوریت نقش تربیتی مادر است. این مطالعه با روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که دیدگاه امام خمینی و سید قطب از مشترکات قابل توجهی برخوردار است؛ ازجمله تأکید بر خانواده به‌مثابه نهادی مبتنی بر آموزه‌های اسلام، تمرکز بر جایگاه مادر در تربیت فرزند و موضع‌گیری صریح در برابر جریان‌های تضعیف‌کننده خانواده. درعین حال، نگرش امام خمینی به ابعاد چندگانه نقش تربیتی زن در خانواده و هماهنگی میان این نقش‌ها، نقطه تمایز مهم دیدگاه وی نسبت به سید قطب به شمار می‌آید.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۶/۱۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۸/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۲۴ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۷/۳۰ کلیدواژه‌ها: نهاد خانواده، امام خمینی، سید قطب، نقش مادر، تربیت. * نویسنده مسئول: vakili@um.ac.ir

استناد: دانشجو، حمیده، وکیلی، هادی و جان احمدی، فاطمه (۱۴۰۴). ضرورت نهاد خانواده با تأکید بر نقش تربیتی مادر از نگاه اندیشمندان جوامع اسلامی معاصر (مطالعه موردی امام خمینی و سید قطب). پژوهشنامه متین، ۲۷(۱۰۸)، ۲۵-۵۴.

<https://doi.org/10.22034/matin.2023.405137.2178>

© نویسندگان

ناشر: پژوهشگاه امام خمینی و انقلاب اسلامی

مقدمه

اسلام، نهاد خانواده را سنگ بنای اساسی جامعه انسانی می‌داند و بر نظام تربیتی مبتنی بر آن تأکیدی ویژه دارد. اهمیت این نگاه هنگامی آشکار می‌شود که با دیدگاه‌های حاکم بر تمدن غرب و جریان‌های مادی‌گرایی مانند کمونیسم درباره خانواده مقایسه شود. در غرب، از اواخر قرن نوزدهم و در طول قرن بیستم، نهاد خانواده تحت تأثیر اندیشه‌های فردگرایانه‌ای قرار گرفت که ریشه در مفاهیمی چون اومانیسم داشت. این جریان فکری، با محور قرار دادن اصالت فرد، به تدریج بنیان‌های خانواده را تضعیف کرد. یکی از تجلیات این نگرش، مطالبه برابری مطلق زن و مرد با شعار دفاع از حقوق زنان بود که در بستر اومانیسم شکل گرفت و در نهایت به بازتعریفی فردگرایانه از نقش‌ها و روابط خانوادگی انجامید.

این اندیشه‌ها در غرب، عمدتاً در قالب جنبش‌های فمینیستی ظهور یافت. فمینیسم به عنوان پدیده‌ای نو، انقلابی و اصلاح‌گرا، زاده تمدن جدید غربی بود که به تدریج گسترش یافت و بر تمامی مناسبات اجتماعی در جوامع مختلف، به ویژه کشورهای جهان سوم، اثر گذاشت و پرچم‌دار دعوی برابری مطلق حقوق زن و مرد در سطح جهان شد (رسولی‌پور و مهدوی، ۱۳۹۲، ص. ۹۰).

فریدمن معتقد بود که اگرچه فمینیسم در اشکال گوناگونی ظاهر شده، اما محور مشترک همه آن‌ها، موقعیت فرودست زنان در جامعه و تبعیضی است که بر اساس جنسیت تجربه می‌کنند. نکته قابل تأمل آن است که تمام شاخه‌های فمینیسم، برای کاهش و غلبه بر این تبعیض، خواستار ایجاد تغییرات بنیادین در نظم اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی شدند (فریدمن، ۱۳۸۱، ص. ۵). آنان راه حل تحقق برابری کامل زن و مرد را در کنار نهادن دیدگاه‌ها و نقش‌های سنتی مبتنی بر جنسیت می‌دانستند و باور داشتند که این نقش‌ها برساخته‌های اجتماعی و محصول فرآیند جامعه‌پذیری هستند، نه امری ذاتی و زیست‌شناختی.

با گسترش اندیشه‌های فمینیستی رادیکال در غرب، یکی از نیازهای فطری و اساسی زن، یعنی گرایش به مادری و تشکیل خانواده، به حاشیه رانده شد. این در حالی است که زنان به لحاظ سرشتی و طبیعی، از قابلیت‌ها و تمایلات مادرانه عمیقی برخوردارند. فمینیست‌های رادیکال، تولید مثل و نقش‌های مرتبط با آن را عامل اصلی انقیاد زنان و توجیه گر تقسیم کار جنسیتی می‌دانستند. به همین دلیل، برخی جریان‌های افراطی این جنبش، حتی به سمت

نفی خانواده طبیعی و ترویج الگوهای جایگزین مانند هم‌جنس‌گرایی حرکت کردند. در مقابل، از منظر مبانی اسلامی، آفرینش الهی زن و مرد بر اساس حکمت و تعادل صورت گرفته است. آنان با حفظ تساوی در کرامت انسانی، در برخی ویژگی‌های جسمانی، روانی و عاطفی، متفاوت و مکمل یکدیگر آفریده شده‌اند. این تفاوت‌های تکوینی، نه به معنای برتری یک جنس بر دیگری، بلکه زمینه‌ساز تقسیم مسئولیت‌های طبیعی و سازنده در نهاد خانواده است. در این نگاه، مادری نه تنها عامل محدودیت نیست، بلکه وظیفه‌ای مقدس و نقش محوری در تربیت نسل محسوب می‌شود.

روند تضعیف تدریجی نهاد خانواده از دیدگاه مکاتب مادی مانند کمونیسم نیز در قرن نوزدهم و بیستم آغاز شد. طرفداران این مکتب بر این باور بودند که خانواده شکلی از مالکیت خصوصی است و بنابراین باید حذف شود؛ به عبارت دیگر، اصل بنیادین کمونیسم، عوامل اقتصادی را در تعیین روابط خانوادگی دارای اهمیت می‌دانست. با گسترش تضعیف نهاد خانواده در غرب و زیر سؤال رفتن ضرورت آن در جوامع غربی، تأثیر این اندیشه‌ها تنها به غرب محدود نماند، بلکه کشورهای اسلامی را نیز تحت تأثیر قرار داد.

در مقابل، علما و اندیشمندان جهان اسلام سکوت را جایز ندانستند. بسیاری از آنان، با تکیه بر مبانی اسلامی، دیدگاه‌های رایج درباره نهاد خانواده در دوران خود را به چالش کشیدند. از جمله این اندیشمندان می‌توان به امام خمینی و سید قطب اشاره کرد.

دلیل انتخاب این دو شخصیت در پژوهش حاضر را می‌توان به ترتیب چنین برشمرد: امام خمینی به عنوان بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران و یکی از برجسته‌ترین عالمان و فقیهان شیعه، علاوه بر بیانات، مواضع و دیدگاه‌های نظری، در سیره عملی و شیوه معاشرت با اعضای خانواده خود نیز نمونه‌ای الگومند و پیشرو از یک خانواده موفق به شمار می‌رود.

سید قطب، با نام کامل ابراهیم حسین شاذلی، اندیشمند، نویسنده و نظریه‌پرداز اهل سنت اهل مصر است. هرچند برخی او را پایه‌گذار جریان‌های افراط‌گرایی اسلامی می‌دانند و بازتاب اندیشه‌هایش را در شکل‌گیری سازمان‌هایی مانند الجهاد و گروه‌های رادیکالی چون القاعده مؤثر می‌شمرند، اما نوشته‌های او ابعاد دیگری نیز دارد سید قطب اگرچه به طور مستقیم و مفصل به مسائل زنان نپرداخته، اما در آثاری مانند کتاب العدالة الاجتماعية فی الإسلام با استناد به آیات قرآن، احادیث نبوی و سیره خلفا، پایه‌های عدالت اجتماعی در

اسلام را بررسی کرده و به موضوع مساوات کامل انسانی که از دیدگاه اسلام شامل زنان نیز می‌شود، به عنوان یکی از ارکان عدالت اجتماعی اشاره می‌کند.

در ارتباط با این پژوهش، آنچه سید قطب را در کنار امام خمینی قابل مطالعه می‌سازد، توجه او به نهاد خانواده و اهمیت آن در آثاری همچون تفسیر فی ظلال القرآن است. هم‌سویی نسبی دیدگاه‌های او با مواضع امام خمینی در مورد خانواده، به‌ویژه تأکید بر نقش تربیتی مادر و نیز موضع‌گیری صریح هر دو اندیشمند در دفاع از کیان خانواده و نقد عوامل تهدیدکننده آن، انگیزه اصلی پژوهش حاضر را شکل داده است.

بر این اساس، پرسش اصلی این پژوهش عبارت است از: ضرورت نهاد خانواده با تأکید بر نقش تربیتی مادر، از دیدگاه امام خمینی و سید قطب بر چه اساسی تبیین شده و وجوه اشتراک و افتراق این دو دیدگاه چگونه است؟

۱. پیشینه تحقیق

در مورد جایگاه زن در خانواده از دیدگاه امام خمینی، پژوهش‌های متعددی انجام شده است که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مقاله «بررسی جامعه‌شناختی دیدگاه تربیتی حضرت امام در مورد نقش زن در خانواده» (۱۳۷۹) نوشته شهلا باقری. در این پژوهش، با استناد به تحلیل محتوای سخنان امام خمینی، نقش تربیتی زن در خانواده و جایگاه خانواده در نظام تربیتی موردتوجه ایشان تبیین شده است.

مقاله «جایگاه زن در خانواده و جامعه از دیدگاه امام خمینی» (۱۳۸۵) اثر عباس چراغ چشم. نویسنده در این نوشتار، هم‌زمان به نقش و جایگاه زن در خانواده و اجتماع پرداخته و مسئولیت‌های زنان در هر دو عرصه را از منظر امام خمینی بررسی کرده است.

پژوهش «جایگاه زنان در منظر امام خمینی» (۱۳۹۶) از مینا آونج که علاوه بر تحلیل حضور زنان در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی، شأن و جایگاه آنان را در کانون خانواده از دیدگاه امام خمینی موردبررسی قرار داده است.

در مورد دیدگاه‌های سید قطب درباره زن نیز می‌توان به این دو اثر اشاره کرد:

مقاله «بررسی نقش سیاسی زنان از منظر قرآن و روایات با تأکید بر تفاسیر مفسران معاصر

فریقین؛ (المیزان - فی ظلال القرآن)) (دیانی دردشتی و حسینی میرصفی، ۱۴۰۱) در این مقاله، نقش سیاسی زنان با تمرکز بر تفسیر المیزان علامه طباطبایی و تفسیر فی ظلال القرآن سید قطب مقایسه شده است.

کتاب زن در جدال سنت و تجدد: جایگاه زنان در جوامع اسلامی با تأکید بر آراء مرتضی مطهری، سید قطب و نصر حامد ابوزید (۱۴۰۰) اثر مینا جهانشاهی. این اثر به طور مقایسه‌ای جایگاه زن را در سه حوزه فردی، خانوادگی و اجتماعی از دیدگاه شهید مطهری و سید قطب تحلیل کرده و تا حدودی به موضوع پژوهش حاضر نزدیک است. آنچه پژوهش حاضر را از تحقیقات پیشین متمایز می‌سازد، تمرکز بر دو محور اصلی زیر است:

۱. بررسی منزلت و کرامت خانواده و اهمیت تربیتی این نهاد در جامعه اسلامی، از دیدگاه دو عالم برجسته معاصر جهان اسلام: امام خمینی (با رویکرد شیعی) و سید قطب (با رویکرد سنی).

۲. پرداختن ویژه به نقش تربیتی مادر در درون نهاد خانواده و تأثیر آن بر نظام تربیتی جامعه.

این دو محور، چارچوب مفهومی اصلی این تحقیق را تشکیل می‌دهند و کوشیده می‌شود با تمرکز بر آنها، جنبه‌های مشترک و متمایز دیدگاه این دو اندیشمند مورد تحلیل قرار گیرد.

۲. روش تحقیق

این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. در گردآوری داده‌ها، از آثار مکتوب امام خمینی و سید قطب و نیز منابع مرتبط دیگر استفاده شده است.

نکته قابل توجه در این پژوهش آن است که اگرچه تفاوت‌هایی در دیدگاه‌های این دو اندیشمند - برآمده از اختلاف مذهبی، فکری یا عقیدتی - وجود دارد، اما بررسی این وجوه افتراق در چارچوب اهداف تحقیق حاضر قرار ندارد و تمرکز اصلی بر تحلیل وجوه مشترک و دیدگاه‌های هم‌سو در خصوص موضوع پژوهش است.

۳. کرامت و منزلت نهاد خانواده و اهمیت ازدواج به منظور تشکیل آن، از دیدگاه امام

خمینی و سید قطب

اسلام به عنوان مکتبی انسان ساز، برای نهاد خانواده به مثابه کانون تربیتی انسان ها اهمیت زیادی قائل است. تأثیر این نهاد چنان است که برخی از روان شناسان، سعادت یا شقاوت افراد را به نوع خانواده و تربیت درونی آن مرتبط می دانند (شرفی، ۱۳۷۸، ص. ۸۳). در نظام فکری امام خمینی و سید قطب نیز نهاد خانواده از جایگاهی والا برخوردار است. این دو اندیشمند جهان اسلام بر این باور بودند که خانواده در اسلام، عهده دار تحقق اهداف جامعه انسانی و به منصفه ظهور رساندن ارزش های آن است. در کف حمایت خانواده، کودکان رشد می کنند و به نوجوانی گام می نهند و در سایه آن، پیوندهای مهر و عطف و روابط مسئولانه اجتماعی شکل می گیرد.

از دیدگاه امام خمینی، نهاد خانواده از مهم ترین و تأثیرگذارترین نهادهای اجتماعی محسوب می شود. ایشان نقش خانواده، به ویژه مادر در تربیت نونهالان و پدر در هدایت نوجوانان را بسیار حساس و سرنوشت ساز می داند. به باور امام، اگر فرزندان در دامن مادری مهربان و تحت حمایت پدری متعهد، به گونه ای شایسته و با آموزش صحیح پرورش یابند، رسالت آموزشی مدارس و معلمان نیز به مراتب آسان تر و اثرگذارتر خواهد شد (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۵، ص. ۲۴۵).

امام خمینی با تأکید بر جامعیت اسلام به عنوان «دین زندگی»، برنامه ریزی این مکتب را برای تمامی زوایای حیات فردی و اجتماعی انسان یادآور می شود و تشکیل خانواده را نمونه ای بارز از این توجه همه جانبه می داند. احکام شرعی دربرگیرنده مجموعه ای از قوانین و مقررات است که یک نظام اجتماعی کامل را شکل می دهد. این نظام حقوقی، نیازهای مختلف بشر را از نحوه معاشرت با همسر، فرزندان، خویشاوندان و همسایگان تا مقررات مربوط به زندگی زناشویی و حتی روابط بین الملل در حالت جنگ و صلح، دربر می گیرد. اسلام حتی برای مراحل پیش از ازدواج، چگونگی تشکیل خانواده، وظایف والدین در دوره شیرخوارگی، شیوه تربیت کودک و نحوه تعامل زن و مرد با یکدیگر و با فرزندان، دستورات و قوانین روشنی ارائه کرده است (امام خمینی، ۱۳۸۱، ص. ۲۹).

ایشان وجه تمایز مکاتب توحیدی (ارسال شده از سوی انبیا) با مکاتب مادی و

غیرتوحیدی را در همین توجه دقیق و جزئی به شئون خانواده می‌دانند. از نگاه امام، مکاتب الهی با هدف «انسان‌سازی» آمده‌اند و نه صرفاً پرورش موجودی با غرایز حیوانی هرچند تکامل‌یافته. ایشان بر این باورند که تنها اسلام است که توانایی تربیت انسان و ارتقای او از مرتبه طبیعت تا مدارج عالی روحانیت را دارد، زیرا برخلاف مکاتب غیرتوحیدی که عقل و علمشان به ماورای طبیعت راه نمی‌برد، اسلام با اتکا به وحی، به همه ابعاد وجودی انسان نظر دارد (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۸، ص. ۴۱۴).

بنابراین، از منظر امام خمینی، اسلام با دارا بودن برنامه‌ای جامع و همه‌شمول، برای تمامی مراحل تشکیل و تحکیم خانواده، حتی پیش از آغاز آن، چارچوبی روشن و هدفمند ارائه می‌دهد که غایت نهایی آن، تربیت «انسان صحیح» و تکامل‌یافته است.

در مکتب اسلام، برای تشکیل خانواده مطمئن و پایدار، نخستین گام، تأکید بر امر ازدواج است. امام خمینی در این زمینه به حدیثی از پیامبر اکرم (ص) استناد می‌کند که فرموده‌اند: «ازدواج کنید تا جمعیت شما افزون شود؛ زیرا من در روز قیامت به فزونی شما، حتی به فرزندان سقط‌شده‌تان، بر دیگر امت‌ها مباحثات می‌کنم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۴، ص. ۱۶۹، به نقل از امام خمینی، ۱۳۸۲، ص. ۱۷۱).

بر پایه اندیشه امام خمینی، این دعوت اسلام به ازدواج جوانان، در راستای تشکیل خانواده و با هدف جلوگیری از انحراف و مهار شهواتِ رهاشده صورت می‌گیرد. شهوت به‌خودی‌خود امری طبیعی است و باید در مسیر صحیح خود جریان یابد، اما نیازمند حدودمرز است. اگر تعلیم و تربیت بر اساس الگوی انبیا تحقق یابد، انسان به‌صورت صحیح پرورش می‌یابد، بر مدار نظم و تعادل قرار می‌گیرد و از تجاوز و تعدی بازداشته می‌شود (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۸، ص. ۵۱۷).

از منظر اندیشمندانی مانند امام خمینی، نگاه به مسئله ازدواج کاملاً متفاوت و مبتنی بر آموزه‌های اسلامی است. بر اساس آیات و روایات متعدد، ایشان ازدواج را پاسخ به یک نیاز روحی و روانی میان زن و مرد می‌دانستند که هدف آن تأمین آرامش و انس متقابل است. امام حتی تمایل حضرت آدم به حوا را نیز برخاسته از همین نیاز فطری به مونس دانسته و معتقد بودند خداوند این اصل را اساس رابطه آن دو قرار داده است؛ رابطه‌ای که پیش از ظهور غریزه جنسی شکل گرفته، چراکه جریان شهوت بعداً به آنان القا شد (رسولی‌پور و مهدوی، ۱۳۹۲، ص. ۹۷).

امام خمینی همچنین بر تأثیر محیط سالم در تربیت افراد تأکید داشتند. به باور ایشان، در جامعه‌ای که سلامت اخلاقی و رفتاری حاکم باشد، افراد به‌طور طبیعی سالم پرورش می‌یابند. در خانواده‌ای که همه اعضا دارای صفات نیکو هستند، فرزندان نیز مگر در موارد استثنایی تحت تأثیر عوامل بسیار قوی، سالم بار می‌آیند. کودکان نفس مستعدی دارند که هم می‌توانند تحت تأثیر صلاح قرار گیرد و هم فساد؛ بنابراین، جامعه صالح، فرزندان صالح و جامعه فاسد، فرزندان فاسد پرورش می‌دهد (امام خمینی، ۱۳۶۱، ج ۳، صص. ۶۹-۷۰).

این توجه ویژه به جایگاه و منزلت خانواده، افزون بر بیانات امام، در سیره عملی ایشان نیز به‌روشنی نمود داشت. بنا بر خاطرات نزدیکان، امام با وجود مشغولیت‌های فراوان و محدودیت زمانی، ساعات مشخصی را به خانواده اختصاص می‌دادند. در این اوقات، هر یک از اعضای خانواده می‌توانستند مسائل خود را مطرح کنند و امام با توجه کامل به سخنان آنان گوش می‌دادند و پرسش‌ها را بی‌پاسخ نمی‌گذاشتند. ایشان هیچ‌گاه خودمحور گفتگو نبوده و اجازه می‌دادند اعضای خانواده از این فرصت استفاده کنند. اگر گاهی به دلیل کمبود وقت پاسخی داده نمی‌شد، حتماً در فرصتی مناسب آن را پیگیری می‌کردند (رجایی، ۱۳۷۸، ج ۱، صص. ۹-۱۰).

امام خمینی با وجود مشغله‌های فراوان، همواره خانواده را در جریان امور قرار می‌داد و از احوال آنان آگاه می‌شد. در مناسبت‌ها و اعیاد برای اعضای خانواده نامه می‌نوشت و تبریک می‌گفت. از جمله نامه‌های به‌جامانده از ایشان، نامه‌ای عاطفی خطاب به همسرشان است:

تصدقّت شوم؛ الهی قربانت بروم، در این مدت که مبتلای به جدایی از آن نور چشم عزیز و قوت قلبم گردیدم متذکر شما هستم و صورت زیبایت در آینه قلبم منقوش است. عزیزم امیدوارم خداوند شما را به سلامت و خوش در پناه خودش حفظ کند. [حال] من با هر شدتی باشد میگذرد ولی بحمد الله تاکنون هر چه پیش آمد خوش بوده و الآن در شهر زیبای بیروت هستم؛ حقیقتاً جای شما خالی است صد حیف که محبوب عزیزم همراه نیست که این منظره عالی به دل بچسبد (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص. ۲). سید قطب نیز توجه ویژه‌ای به مقوله خانواده داشت. او این نهاد را «خشت اول اجتماع» می‌دانست و از منظر تربیتی

معتقد بود اسلام خانواده را به مثابه کودکستانی می‌شناسد که نسل‌ها در آن پدید می‌آیند، رشد می‌کنند و مراحل زندگی را طی می‌نمایند. اسلام تضمین‌های لازم برای حمایت و حفاظت از این کانون را افزایش می‌دهد و برای پاک نگه‌داشتن آن از هرگونه احساسات و دیدگاه‌های آلوده‌کننده می‌کوشد (قطب، ۱۳۸۷، ج ۵، ص ۱۹۳).

به باور قطب، خانواده نهادی است که نقش مهمی در پرورش افراد و استحکام بخشیدن به بنیان جامعه ایفا می‌کند. به همین دلیل، مصونیت آن در برابر آسیب‌ها و مشکلات از اهمیت بالایی برخوردار است و خانواده را سنگ بنای اولیه جامعه می‌دانست و بر ارزش و اصالت آن در ساختار اجتماعی تأکید می‌کرد. از دیدگاه او، اسلام جایگاه محوری را در جامعه به خانواده اختصاص داده، آن را «خون حیات جامعه» توصیف می‌کند و رشد جامعه را نتیجه گرمی و پویایی کانون خانواده می‌داند (قطب، ۱۳۶۰، صص ۶۲-۶۱).

قطب معتقد بود علی‌رغم تلاش برخی نظام‌های مادی برای تضعیف یا حذف نهاد خانواده و جایگزینی مسئولیت‌های اجتماعی به جای آن، خانواده همچنان پایگاهی مطمئن برای تربیت و رشد اجتماعی است. به عنوان نمونه، مکاتبی مانند کمونیسم به بهانه تقویت خودخواهی و مالکیت طلبی در خانواده و جلوگیری از اشتراک گرایی، سعی در برهم زدن بنیان آن داشتند، اما در این راه با شکست روبرو شدند (قطب، ۱۳۴۱، ص ۱۳۵).

از دیدگاه سید قطب، نظام خانواده در اسلام مبتنی بر سرشتی طبیعی و فطری است که از نهاد آفرینش انسان سرچشمه می‌گیرد. انسان بر اساس قانون زوجیت - که ویژگی طبیعی و حیوانی است - در چارچوب قاعده تکامل میان زن و مرد حرکت می‌کند، نه صرفاً بر مبنای قانون تولیدمثل. او پیش از هر چیز موجودی است که هماهنگی کامل با جهان هستی دارد و از نظر ماهیت مادی با آن پیوند خویشاوندی دارد اما در عین حال، عنصر افزوده‌ای در او به ودیعه نهاده شده که در عالم ماده یافت نمی‌شود؛ همان روحی که خداوند در او دمیده است. این روح، چیزی فراتر از حیات محض حیوانی است و مسیر و مشی ویژه خود را دنبال می‌کند (قطب، الف ۱۳۸۷، صص ۵۹۷-۵۹۶).

سید قطب از بحث خود درباره زوجیت و نهاد خانواده نتیجه می‌گیرد که خانواده و مناسبات بین دو جنس، عاملی تعیین‌کننده در شکل‌دهی و تحدید ویژگی‌های یک جامعه

است. بر پایه چگونگی تنظیم این نهاد است که می‌توان جامعه‌ای را متمدن یا جاهلی طبقه‌بندی کرد. جامعه‌ای که در آن اصول اخلاقی مغلوب کشش‌های حیوانی شود، هرچند به بالاترین مدارج قدرت صنعتی، اقتصادی یا علمی دست یابد، همچنان جامعه‌ای جاهلی است؛ چراکه این دستاوردها نمی‌توانند جایگاه رفیع انسانی را حفظ کنند.

در جوامع جاهلی مدرن، مفهوم اخلاق عمدتاً در جهت کاستن از فاصله میان انسان و حیوان و نزدیک سازی هرچه بیشتر به غرایز حیوانی خلاصه می‌شود. در چنین جوامعی، روابط جنسی خارج از چارچوب شرعی - حتی در شدیدترین اشکال آن - امری عادی تلقی می‌شود و رذالت اخلاقی اهمیت چندانی ندارد. مفهوم اخلاق تنها در محدوده معاملات اقتصادی و سیاسی و آن هم در جهت مصلحت دولت معنا پیدا می‌کند و افراد تنها در راستای حفظ موقعیت ملی و منافع دولتی ملزم به رعایت حدود اخلاقی هستند (قطب، ۱۳۵۹، ص. ۲۰۶).

بر اساس اندیشه سید قطب، غرب در طول تاریخ در برخورد با مسئله غریزه جنسی دچار افراط و تفریط شده است. از یک سو، مسیحیت کلیسایی سرکوب این غریزه را ضروری می‌دانست. به باور آنان، آدم و حوا با خوردن میوه درخت ممنوعه - که به تعبیر ایشان نمادی از عمل جنسی بود - مرتکب گناه شدند و این گناه به نسل‌های بعدی به ارث رسید؛ از این رو عمل جنسی، گناهی موروثی پنداشته می‌شد (قطب، ۱۳۸۷، ص. ۶۰۸).

اما از سوی دیگر، در قرن نوزدهم، جریان‌های فکری جدیدی در غرب ظهور کردند که نگاه متفاوتی به این موضوع ارائه دادند. اندیشمندانی مانند داروین، فروید و کارل مارکس، هر یک به شکلی کوشیدند انسان را تقلیل دهند: داروین انسان را به حیوانیت مطلق نزدیک کرد، فروید او را در گرداب جنسیت مطلق فروبرد و مارکس نقش او را در برابر عوامل اقتصادی نادیده گرفت. این دیدگاه‌ها نه تنها بر نگرش به ذات انسان تأثیر گذاشت، بلکه در حوزه روابط جنسی و جایگاه زن نیز پایه‌های اخلاقی را ویران کرد و زن و مرد را چون دو حیوان رها شده در پی شهوت صرف نشان داد (قطب، ۱۳۵۱، ص. ۱۵۲).

سید قطب پس از نقد این رویکردهای افراطی، دیدگاه متعادل اسلام را چنین تبیین می‌کند: اسلام پاکی ذاتی همه قوای انسانی، از جمله نیروی جنسی را به رسمیت می‌شناسد و به هرکدام در چارچوب مشخصی اجازه فعالیت می‌دهد. این نیرو نه به بهانه ناپاکی

سرکوب می‌شود و نه بی‌قید و شرط رها می‌گردد. اسلام نیروی جنسی را برای تداوم نسل بشر ضروری می‌داند و با وضع قوانین و ضمانت‌های اخلاقی، از آن محافظت می‌کند تا نتایج پاک و سازنده به بار آورد (قطب، الف، ۱۳۸۷، ص. ۶۰۸).

به نظر می‌رسد از منظر سید قطب، روابط زن و مرد با همه جزئیاتش در منابع اسلامی به وضوح و دقت تبیین شده و بر اساس حقایق فطری نهفته در سرشت زن و مرد استوار گشته است. اسلام با در نظر گرفتن ویژگی‌های هر جنس، اجازه نمی‌دهد این روابط به سطح روابط حیوانی تنزل یابد؛ زیرا هدف از پیوند زناشویی در اسلام فراتر از ارضای غریزی صرف است و به ابزاری صرف برای لذت‌جویی تقلیل نمی‌یابد. از نگاه قطب، زن در اسلام - برخلاف دوران جاهلیت - کالایی قابل معامله یا ارث‌بردنی نیست، بلکه از حقوق مشخص در ازدواج، ارث و طلاق برخوردار است (شهری، ۱۳۹۱، ص. ۱۱۲).

با تأمل در دیدگاه‌های امام خمینی و سید قطب در مورد کرامت و منزلت خانواده، می‌توان گفت هر دو اندیشمند، جایگاهی رفیع و مقدس برای این نهاد در چارچوب آموزه‌های اسلامی قائل بوده‌اند. امام خمینی با رویکردی تطبیقی و دقیق‌تر، اهمیت خانواده را در تقابل با مکاتب مادی و غیردینی برجسته می‌سازد و از طریق مقایسه، اصالت این نهاد را در اسلام آشکار می‌کند. افزون بر این، سیره عملی ایشان در زندگی خانوادگی، الگویی ملموس و قابل اقتدا برای جوامع اسلامی ارائه می‌دهد.

سید قطب نیز اگرچه کمتر به جزئیات عملی پرداخته، با تمرکز بر نقد افراط و تفریط‌های غرب در موضوع غریزه جنسی، نظریه تعادلی و فطری اسلام را در برابر آنان مطرح می‌کند و بر ضرورت تنظیم روابط زن و مرد در چارچوب ارزش‌های الهی تأکید می‌ورزد.

در مجموع، هر دو متفکر با رویکردی اسلامی و مبتنی بر وحی، خانواده را کانون تربیت و سنگ بنای جامعه می‌دانند و بر حفظ حرمت و کارکردهای اصیل آن در برابر جریان‌های مخالف تأکید می‌کنند. این همسویی در عین تنوع در شیوه بیان و تأکیدها، نشان از جایگاه محوری خانواده در اندیشه اسلامی دارد.

مبحث	ردیف	شباهت	تفاوت‌ها
خانواده	امام خمینی	- تأکید بر نهاد خانواده - موضع‌گیری‌های صریح در برابر برهم‌زنندگان نهاد خانواده (برنامه‌های غرب) - تأکید بر امر ازدواج در راستای جلوگیری از انحرافات	- دقیق بودن و کامل بودن نظرات امام خمینی - اثبات جامعیت مکتب اسلام در مقایسه با مکاتب غیرتوحیدی از نگاه امام خمینی - سیره عملی امام تأکید بیشتر ایشان بر نهاد خانواده
	سید قطب		- نگاه گسترده‌تر سید قطب به افراط و تفریط‌ها در امر غریزه جنسی در غرب

جدول شماره ۱۵: خلاصه شباهت‌ها و تفاوت‌های نظرات امام خمینی و سید قطب در مبحث خانواده

۴. جایگاه و نقش مادرانه زن در تربیت اسلامی فرزندان از منظر امام خمینی و سید قطب

خانواده بر پایه پیوند زناشویی بین زن و مرد شکل می‌گیرد و اسلام آن را نهادی دارای شخصیت حقوقی، مدنی و معنوی می‌داند. این نهاد از طریق عقد نکاح رسمیت می‌یابد و روابط قانونی، اخلاقی و عاطفی خاصی را میان اعضای خود ایجاد می‌کند (قائمی، ۱۳۷۵، ص. ۲۰).

نقش خانواده در تربیت فرزندان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ چرا که این نهاد محور حفظ سلامت روحی و جسمی آنان به شمار می‌آید. امام علی^(ع) در نامه ۳۱ نهج‌البلاغه با تشبیه قلب نوجوان به زمینی آماده کشت، بر این تأثیرپذیری عمیق تأکید می‌کند: «قلب نوجوان، همچون زمین کاشته نشده، آماده پذیرش هر بذری است که در آن پاشیده شود» (امام علی، ۱۳۷۹، ص. ۵۲۳). ایشان در ادامه خطاب به فرزندان می‌فرمایند: «بر آن شدم تو را با خوبی‌ها تربیت کنم؛ زیرا در آغاز زندگی قرار داری و نیتی سالم و روحی باصفا داری» (امام علی، ۱۳۷۹، ص. ۵۲۳).

نگهداری، پرورش و تربیت فرزندان وظیفه‌ای مشترک میان پدر و مادر است که نیازمند هم‌فکری و همکاری آنان است. اگرچه پدر مسئولیت سنگینی در این زمینه بر عهده دارد، اما نقش مادر حساس‌تر و سازنده‌تر است. به بیان دیگر، سهم اصلی در پرورش فرزند بر عهده نقش مادری است (موسوی بجنوردی و مهرگان صومعه‌سرای، ۱۳۹۶، ص. ۷). تأثیر محیط خانواده

بر فرآیند تربیت چنان عمیق است که ساروخانی آن را معیاری برای شناخت و سنجش آسیب‌های اجتماعی می‌داند (ساروخانی، ۱۳۷۰، ص. ۱۳۶).

امام خمینی جایگاه آغازین تربیت کودک را در خانواده و به‌ویژه در آغوش مادر می‌داند. بر همین اساس، بخش عمده‌ای از سخنان ایشان در زمینه تربیت فرزندان خطاب به مادران و بانوان است. از نظر امام، تربیت فرزند کاری نیست که مرد به‌تنهایی از عهده آن برآید؛ این رسالت به‌گونه‌ای ویژه بر عهده زن است، چراکه عاطفه و مهر بانوان ژرف‌تر است و قوام خانواده نیز باید بر پایه محبت و عطف استوار باشد (میرشکاری، ۱۳۸۸، ص. ۸۹).

توجه به این نکته ضروری است که تأکید بر نقش مادر در تربیت، به معنای نادیده گرفتن یا کم‌رنگ کردن نقش پدر نیست؛ بلکه هدف، برجسته‌سازی تأثیر بی‌بدیل و جایگاه ممتاز مادر است. جایگاهی که از دیدگاه امام از شرافتی والا برخوردار است؛ تا آنجا که ایشان زنان را در این منزلت، گاه فراتر از مردان می‌دانستند (شرفی، ۱۳۷۸، ص. ۸۵). امام با استناد به قرآن کریم می‌گوید: «حقوق مادران را می‌توان برشمرد، ولی هرگز نمی‌توان آن را به‌تمامی ادا کرد. یک‌شب زحمت مادر در قبال فرزندش، از سال‌ها تلاش پدری متعهد ارزشمندتر است. خداوند قلب و جان مادران را با نور رحمت ربوبی خود آمیخته است؛ آن‌چنان که وصف آن را هیچ‌کس نمی‌تواند کرد. این رحمت بی‌پایان الهی است که به مادران، تحمیلی چنان استوار چون عرش در برابر رنج‌ها و مشقت‌ها بخشیده است؛ رنج‌هایی که پدران حتی تحمل یک‌شب آن را نیز ندارند و از آن ناتوانند» (امام خمینی، ۱۳۹۰، صص. ۹۹-۱۰۰).

این جایگاه کلیدی مادر سبب می‌شود نخستین عنصر لازم در تربیت، یعنی پذیرش از سوی متری، به‌طور طبیعی برای وی فراهم گردد. از سوی دیگر، مادر نه‌تنها خود به‌عنوان عامل انسانی مؤثر در تربیت عمل می‌کند، بلکه نقشی تعیین‌کننده در گزینش و کنترل عوامل غیرانسانی تربیت، همچون محیط، دوستان و سایر مؤلفه‌های بیرونی دارد. این تأثیر تنها به بُعد روانی کودک محدود نمی‌شود، بلکه به‌تبع آن، در سایر ابعاد زندگی او نیز نفوذ خواهد کرد. روان‌شناسان در پژوهش‌هایی که روی کودکان جدا از مادر انجام داده‌اند، به این نتیجه رسیده‌اند که کودکانی که با مادران خود زندگی می‌کنند، از نظر رشد جسمی، ادراکی، شناخت محیط، هوش و رشد اجتماعی، بر کودکانی که دور از مادر پرورش یافته‌اند، برتری چشمگیری دارند (بی‌ریا، ۱۳۹۴، ج ۲، ص. ۸۵۹).

همان گونه که از سخنان امام خمینی برداشت می‌شود، آغاز پرورش کودک از آغوش مادر است؛ چرا که شدت تأثیر پذیری فرزند از مادر و میزان الهام بخشی و جهت دهی مادر به کودک، از هر فرد دیگری بیشتر است. بر این اساس، تقلید از رفتار پدر و مادر - به ویژه در سنین پایین - از ویژگی های طبیعی کودکان محسوب می‌شود؛ هرچه الگوهای رفتاری نزد کودک از محبوبیت و اعتبار بیشتری برخوردار باشند، رفتارهای کلامی و غیر کلامی آنان بیشتر مورد تقلید قرار می‌گیرد (افروز، ۱۳۷۸، ص. ۶۱)؛ بنابراین والدین و به طور خاص مادر، نقشی اساسی در شکل گیری شخصیت و نگرش کودک ایفا می‌کنند.

امام خمینی در این زمینه می‌گوید: «... بچه وقتی در دامن مادرش هست، مبیند مادر اخلاق خوش دارد، اعمال صحیح دارد، گفتار خوش دارد، این بچه از همان جا اعمالش و گفتارش به تقلید از مادر - که از همه تقلیدها بالاتر است... تربیت می‌شود» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۷، ص. ۲۸۳). در این پژوهش، تلاش شده است مواضع امام خمینی پیرامون نقش تربیتی مادر حول محورهایی همچون تشبیه این نقش به قرآن و انبیا از منظر انسان سازی، بررسی طرح استعماری حذف نقش مادری و ارتباط میان تربیت فرزند به وسیله مادر با اعتلا یا انحطاط جوامع مورد مطالعه قرار گیرد.

۴-۱. تشبیه نقش تربیتی مادر به قرآن و انبیا از منظر انسان سازی و انسان پروری

امام خمینی نقش تربیتی مادر را از جنبه انسان سازی و انسان پروری، به دو نماد مقدس یعنی قرآن و انبیا تشبیه می‌کند:

تشبیه مادر به قرآن: ایشان معتقد بودند قرآن کتاب انسان ساز است و زنان نیز انسان ساز هستند. اگر زنان انسان ساز از جوامع گرفته شوند، آن ملت ها شکست خواهند خورد (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۶، ص. ۳۰۰).

تشبیه مادر به انبیا: امام مهم ترین وظیفه زنان را تربیت فرزند می‌داند و بارها آن را با رسالت انبیا مقایسه کرده و می‌گوید: «انبیا آمده اند که انسان درست کنند... شغل انبیا همین است و باید شغل مادرها همین باشد نسبت به بچه هایی که در دامنشان هست. بچه ها را از آن اول که در دامنشان هست تزکیه کنند» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۹، ص. ۱۳۶). در همین راستا، ایشان تربیت فرزند به دست مادر را شریف ترین شغل دانسته و تأکید می‌کنند: «این

مادر که بچه در دامن او بزرگ میشود بزرگ‌ترین مسئولیت را دارد؛ و شریف‌ترین شغل را دارد... شریف‌ترین شغل در عالم بزرگ کردن يك بچه است و تحویل دادن يك انسان است به جامعه. این همان بود که خدای تبارک و تعالی در طول تاریخ برایش انبیا فرستاد، در طول تاریخ از آدم تا خاتم. انبیا آمدند انسان درست کنند» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۷، ص. ۴۶۴).

۲-۴. طرح استعماری حذف نقش مادری

امام خمینی همواره مسئولیت مادری و تربیت فرزند را حرفه‌ای اصیل و شریف توصیف می‌کردند. این تأکید را می‌توان پاسخی به تبلیغات منفی رژیم پهلوی علیه نقش مادری زنان دانست. رژیم پهلوی با پیروی از الگوهای غربی و با اهدافی خاص، در پی کم‌رنگ کردن و حتی بی‌اعتبارسازی این نقش بود. محمدرضا شاه از طریق القای فرهنگ مبتذل غربی، تلاش نظام‌مندی برای پایین آوردن مقام مادری و بی‌اهمیت جلوه دادن آن انجام می‌داد؛ تا آنجا که حتی به قیمت تضعیف نهاد خانواده، می‌کوشید زنان را - نه برای خدمت واقعی به جامعه، بلکه در راستای اهداف سیاسی و فرهنگی خود - از کانون خانه دور کند (مکتبی و هدایتی، ۱۳۸۷، ص. ۸۰).

این تبلیغات چنان گسترده بود که بسیاری از زنان احساس می‌کردند اگر تنها به وظیفه مادری و مدیریت خانه بپردازند، در مقایسه با زنان شاغل، جایگاه پایین‌تری دارند. امام خمینی با اشاره به این سیاست طاغوت می‌گوید: «در آن حکومت طاغوتی این شغل را میخواستند از این مادرها بگیرند. تبلیغ کردند به اینکه زن چرا بچه‌داری بکند... این شغل شریف را منحطش کردند در نظر مادرها» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۸، ص. ۹۰).

به نظر می‌رسد امام خمینی برای مقابله با این فرهنگ ویرانگر، با وجود تأیید حق حضور اجتماعی و اشتغال زنان، از هر فرصتی برای تقویت روحیه مادری و ارتقای جایگاه این نقش در جامعه استفاده می‌کرد. از این رو، همواره مسئولیت مادری را به‌عنوان «شغلی شریف» یاد می‌کرد. امام خمینی با این حال، اشتغال زنان را در صورت «صحیح» بودن آن، به‌طور کلی مردود نمی‌دانستند؛ اما تأکید داشتند که شکل و هدف اشتغال در دوران پهلوی با مقاصد ناسالمی همراه بود. از نگاه ایشان، نگاه رژیم گذشته به اشتغال زنان، نه برای توانمندسازی یا خدمت‌رسانی واقعی، بلکه برای تنزل مقام زن و مرد و جلوگیری از رشد طبیعی هر دو

جنس بود. به باور امام، این سیاست عامدانه موجب محرومیت بانوان که کانون اصلی تربیت فرزندان هستند از انجام رسالت اصیل خود شد (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۷، ص. ۳۳۲). ایشان معتقد بودند کسانی که استقلال و آزادی کشور را بر نمی‌تابیدند، با مادران سالم و اصیل به مقابله برخاستند تا بتوانند سلطه خود را بر جامعه تحمیل کنند. امام خمینی مصالح و استقلال مملکت را مرهون تربیت صحیح مادر می‌دانستند و بر این باور بودند که پرورش کودک از دامن پاک مادر و همراهی پدر، با تربیت اسلامی، بنیان‌گذار تعهد به کشور و حافظ استقلال ملی است (امام خمینی، ۱۳۹۰، صص. ۱۱۷-۱۱۸).

۳-۴. اعتلا و انحطاط جوامع درگرو شیوه پرورش فرزند به وسیله مادر

امام خمینی زن را «مری جامعه» توصیف می‌کردند و می‌فرمودند: «شما خانم‌ها شرف مادری دارید، که در این شرف از مردها جلو هستید؛ و مسئولیت تربیت بچه در دامن خودتان دارید» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۷، ص. ۲۸۳). از دیدگاه ایشان، بانوان مسئول اصلی تربیت فرزندان هستند و بخش عظیمی از سعادت یا تباهی ملت‌ها با نحوه حضور زن در اجتماع پیوند خورده است. صلاح و فساد یک جامعه ریشه در صلاح و فساد زنان آن دارد؛ زیرا زن تنها موجودی است که می‌تواند از دامن خود افرادی به جامعه تحویل دهد که برکت وجودشان، جامعه‌ها را به سمت استقامت و ارزش‌های متعالی انسانی سوق دهد و نیز می‌تواند نتیجه‌ای معکوس به بار آورد (امام خمینی، ۱۳۷۰، ص. ۱۸۱).

امام خمینی معتقد بود زن به‌عنوان مادر، رسالتی بزرگ در تربیت انسان و رساندن او به مقامات معنوی بر عهده دارد. این اندیشه در سخن ایشان متجلی است که: «زن مظهر تحقق آمال بشر است. زن پرورش دهنده زنان و مردان ارجمند است. از دامن زن مرد به معراج می‌رود. دامن زن محل تربیت بزرگ زنان و بزرگ مردان است» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۷، ص. ۳۴۱). این دیدگاه را می‌توان با روایت امام صادق (ع) هم‌سو دانست که فرمودند: «أَكْثَرُ الْخَيْرِ فِي النِّسَاءِ»: بیشترین خیر در زنان است (حر عاملی، بی‌تا، ج ۱۴، ص. ۱۱). بر همین اساس گفته می‌شود مقدرات ملت‌ها به دست زنان رقم می‌خورد؛ چراکه این مادران هستند که مردان بزرگ جامعه را تربیت می‌کنند و زندگی جوامع، برآمده از روح و تربیت زنان آن است (هاشمی رکاوندی، ۱۳۷۰، ص. ۶۰).

زن در مقام تربیت، همچون معلمی است که دو مسئولیت اساسی بر عهده دارد: نخست، اصلاح و تهذیب خویش و سپس، تربیت و هدایت فرزندان و متعلمان. مادر به دلیل پیوند عمیق عاطفی و فیزیکی با کودک در دوران حساس جنینی و سال‌های نخست زندگی، به‌عنوان اولین و تأثیرگذارترین الگو، بر تمامی ابعاد جسمی، روانی، فکری و ارزشی فرزند اثر می‌گذارد. برای آنکه این تأثیر، سازنده و مثبت باشد، مادر خود باید به فضایل اخلاقی، تقوا، کمال‌جویی و عمل صالح آراسته گردد. این همان جایگاهی است که امام خمینی با تعبیر «عزیز ملت» و «پشتوانه ملت» از آن یاد می‌کند:

«از شماست که مردان و زنان بزرگ تربیت می‌شود. در دامن شما مردان و بانوان بزرگ تربیت می‌شود. شماها عزیز ملت هستید؛ پشتوانه ملت هستید... شما برای آتیه مملکت ما جوانان نیرومند تربیت کنید... شما فضایل تحصیل کنید تا کودکان شما در دامن شما به تربیت برسند» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۶، ص. ۵۲۱).

سید قطب نیز با تأکید بر نقش تربیتی مادر در خانواده، بر تقسیم وظایف بر اساس تخصص فطری و طبیعی زن و مرد به‌عنوان امری مهم پای می‌فشارد. از دیدگاه او، خداوند در طراحی کانون خانواده، فطرت و استعداد‌های ذاتی هر یک از زن و مرد را در نظر گرفته است. هر یک از این دونیمه یک نفس واحد، با توانمندی‌های ویژه‌ای که دارند، برای انجام مسئولیت‌های متناسب با سرشت خود آماده شده‌اند. این تقسیم‌بندی مبتنی بر حکمت الهی است و هدف آن تحقق عدالت و همکاری متوازن در خانواده است، نه تبعیض یا ستم. پروردگار هر فرد را برای نقش خاص خود آماده کرده و این آمادگی ذاتی، انجام وظایف محوله را ممکن و ثمربخش می‌سازد (قطب، ۱۳۸۷، ج ۲، ص. ۵۷).

سید قطب در ادامه به این موضوع می‌پردازد که اسلام برای استقرار نظم و جلوگیری از هرج و مرج در نهاد خانواده، مسئولیت سرپرستی را به مرد سپرده است. از نظر او، مرد به‌عنوان یکی از دونیمه نفس انسانی، به دلیل برخورداری از استعدادها و ویژگی‌های خاص، برای این نقش آماده شده و تکالیف مرتبط با آن بر عهده‌اش گذاشته شده است. او برای اثبات این دیدگاه به آیه ۳۴ سوره نساء استناد می‌کند: «لَرَجَالٌ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ...».

قطب در تفسیر خود در «فی ظلال القرآن»، این آیه را ناظر به استعدادها و ویژگی‌های ذاتی می‌داند که خداوند در مردان قرار داده است. او می‌گوید ازجمله این ویژگی‌ها می‌توان به قاطعیت، سرسختی، دیرانفعالی و ژرف‌نگری در امور اشاره کرد. به باور او، همه مسئولیت‌های مرد - از تأمین معاش گرفته تا پیکار برای دفاع از خانواده - نیازمند اندیشه پیش‌ازعمل، درنگ و دوری از شتاب‌زدگی است و این خصلت‌ها در سرشت مردان به ودیعه نهاده شده است. همچنین، مسئولیت انفاق و تأمین مالی که بخشی از این تقسیم‌بندی نقش‌هاست، مرد را شایسته‌تر و برازنده‌تر برای سرپرستی و ریاست خانواده می‌سازد (قطب، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۵۸).

سید قطب تأکید می‌کند که با پذیرش سرپرستی مرد بر خانواده و مسئولیت وی در تأمین هزینه‌ها، این حق باید همراه با انجام وظایف متناسب باشد. مرد موظف است کیان خانواده را حفظ کند، از گسست روابط خانوادگی در برابر فشارهای بیرونی جلوگیری نماید و از کانونی که حقوق فرزندان و مصالح جامعه بدان وابسته است، پاسداری کند؛ چراکه پیشرفت و رشد جامعه انسانی، وابسته به استحکام نهاد خانواده است (قطب، ۱۳۵۱، ص ۱۳۸). وی هم‌زمان با طرح تقسیم وظایف و مسئولیت‌های مردان در خانواده، به مسئولیت‌های زنان و تناسب آن با استعدادها و ویژگی‌های فطری ایشان نیز می‌پردازد. از نگاه قطب، مسئولیت زنان در خانواده صرفاً به تأمین اقتصادی محدود نمی‌شود، بلکه مسئولیتی کامل و انسانی را در برمی‌گیرد. این مسئولیت شامل توجه دقیق به کودکان، رسیدگی همه‌جانبه به نیازهای روحی و مادی آنان و پرورش ابعاد جسمی، عقلی و روانی فرزندان برای ورود به زندگی است که رعایت آن‌ها به‌ویژه بر عهده مادران است.

او بر این باور است که شخصیت فرزندان در محیط خانواده شکل می‌گیرد و این فرایند در مقایسه با هر نظام تربیتی دیگر، از کارآمدی و تأثیر بیشتری برخوردار است. تجربه نیز نشان داده که کودکانی که در آغوش خانواده‌ای پایدار پرورش نمی‌یابند و در محیط‌های متغیر و نامنسجم رشد می‌کنند، اغلب از شخصیتی متضاد و ناپایدار برخوردار می‌شوند و سلامت روانی و هویت آنان دچار اختلال می‌گردد (قطب، ۱۳۶۰، صص ۶۱-۶۳).

سید قطب در ادامه به این موضوع می‌پردازد که نهاد خانواده علاوه بر مدیریت و سرپرستی مردان، نیازمند نگهبانان و پاسدارانی است که بر امر پرورش و تربیت فرزندان

نظارت کنند. او می‌گوید: «بیهوده است مرد بکوشد جامعه اسلامی را تنها از مجموعه‌ای از مردان بسازد. قطعاً باید مادر حضورداشته باشد، زیرا پدر به‌تنهایی نمی‌تواند خانه را ایمن نگاه دارد و از آسیب‌های بیرونی محافظت کند. هر دو، هم پدر و هم مادر، باید در پاسداری از فرزندان- چه پسر و چه دختر- مشارکت کنند. این زنان هستند که پاسداران نسل جوان به‌شمار می‌آیند و این نسل، بذرها و میوه‌های آینده جامعه هستند» (قطب، ۱۳۸۷، ج ۶، ص ۴۰۰).

او معتقد است مرد مسلمانی که قصد بنیان نهادن خانواده‌ای اسلامی را دارد، باید از همان آغاز در انتخاب همسر دقت کند و زنی مسلمان و معتقد برگزیند که در ساختن خانه و استحکام دژ ایمانی، یاور او باشد. در غیر این صورت، بنیان جامعه اسلامی متزلزل می‌شود و ساختار آن رو به فروپاشی می‌نهد. از سوی دیگر، زن نیز باید آگاه باشد که فرزندان- این امانت‌های زنده - به دست او سپرده شده‌اند؛ بنابراین وظیفه دارد با تمام توجه به تربیت و آماده‌سازی آنان، اعم از دختر و پسر، بپردازد (قطب، ۱۳۸۷، ج ۶، صص ۴۰۱-۴۰۰).

سید قطب در ادامه به تبیین ویژگی‌های فطری زنان و استعدادهای متناسب با آن می‌پردازد. از نگاه او، خداوند صفاتی همچون نازک‌دلی، مهربانی و پاسخگویی سریع و غریزی به نیازهای فرزند را در زنان به ودیعه نهاده است. این پاسخ‌دهی، ناخودآگاه و بی‌درنگ صورت می‌گیرد و کمترین تأمل آگاهانه‌ای در آن وجود ندارد؛ چراکه نیازهای عمیق انسانی، حتی در سطح فردی، تماماً به عقل و اندیشه واگذار نشده، بلکه پاسخی خودانگیخته و برخاسته از فطرت است. گویی این پاسخ‌ها نه از روی اختیار، بلکه برآمده از جبری درونی است که از ژرفای وجود می‌جوشد و نه از فشار بیرون. اغلب نیز این ویژگی چنان دوست‌داشتنی است که از سویی پاسخ را فوری می‌سازد و از سوی دیگر- حتی اگر با رنج و فداکاری همراه باشد- آن را شیرین و دلپذیر می‌نماید. این، ساخته حکیمانه خداوندی است که همه چیز را استوار و کامل آفریده است (قطب، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۵۸).

بر اساس اندیشه سید قطب، اسلام با قرار دادن هزینه‌های زندگی بر عهده مرد و وجوب این تکلیف بر او، در پی فراهم آوردن محیطی مساعد برای تربیت کودک است. این تأمین مالی، به مادر فرصت و آرامش خاطر می‌بخشد تا بتواند هم به پرورش و آموزش کودک بپردازد و هم نظم درونی خانه را برقرار سازد. مادری که ناچار به کار خارج از خانه باشد و

ملزم به حضور زمانی در اداره یا کارگاه، هرگز نمی‌تواند فضایی سالم در خانواده ایجاد کند و فرصت کافی برای ادای حق تربیت فرزند را نخواهد یافت (قطب، ۱۳۴۲، صص. ۱۱۶-۱۱۹).

وی سپس دو نکته را در این زمینه به صورت مشروح بیان می‌کند:

نخست اینکه مرد با مسئولیت پرداخت نفقه و هزینه‌های زندگی، درگیر اندیشه‌ورزی و برنامه‌ریزی مالی می‌شود و از این طریق با مسائل اجتماعی گسترده‌تری روبرو می‌گردد. این امر قوای فکری او را پرورش می‌دهد و موجب رشد تفکر و تأمل در وی می‌شود. در مقابل، زن بخش عمده وقت خود را صرف وظایف مادری می‌کند که طبیعتاً عواطف و احساسات او را تقویت می‌نماید (قطب، ۱۳۴۱، ص. ۱۲۱).

سید قطب در ادامه استدلال خود تأکید می‌کند که نمی‌توان اسلام را به جانبداری یک‌سویه از مردان در مسئله رهبری خانواده متهم کرد. به باور او، باید با تأمل و انصاف، سازوکار عقلانی این تقسیم مسئولیت را سنجید: آیا منطق سالم، رهبری خانه را به زنی می‌سپارد که به حکم وظیفه نخستین خود مراقبت از کودک و انتشار مهر و صفا در فضای خانه - سرشار از عواطف لطیف و بی‌آلایش است، یا به مردی که اسلام او را موظف به تأمین مالی کرده تا زن بتواند با فراغ بال به مدیریت داخلی خانه و تربیت فرزند بپردازد؟

اسلام از نگاه قطب، رهبری را به منظور برقراری نظم در کارها ضروری می‌داند و مرد را برای این نقش برمی‌گزیند، زیرا مرد بر پایه سرشت و تجربه‌های روزمره زندگی، برای انجام چنین وظیفه دقیق و سنگینی از همسر خود شایسته‌تر است (قطب، ۱۳۴۲، ص. ۱۲۱).

بر اساس تحلیل حاضر، دیدگاه‌های امام خمینی و سید قطب در مورد جایگاه و نقش تربیتی مادر در خانواده، اگرچه در اصل اهمیت بخشی به این نهاد مشترک هستند، اما از نظر عمق، گستره و رویکرد دارای تمایزهای قابل توجهی می‌باشند.

سید قطب با تکیه بر تفسیر آیه ۳۴ سوره نساء، محور اصلی استدلال خود را بر تقسیم وظایف فطری و طبیعی بین زن و مرد قرار می‌دهد. از منظر او، سرپرستی مرد و نقش تربیتی مادر، برخاسته از استعدادها و ویژگی‌های ذاتی است که خداوند در هر جنس به ودیعه نهاده است. مرد به دلیل برخورداری از قوای تفکر، تدبیر و توان تأمین مالی، مسئولیت مدیریت و سرپرستی را بر عهده دارد، درحالی‌که زن با ویژگی‌هایی چون عاطفه عمیق، پاسخگویی غریزی و مهربانی، برای پرورش و تربیت فرزندان طراحی شده است. نگاه قطب بیشتر

توصیفی-ساختاری است و بر تبیین منطق این تقسیم‌بندی در چارچوب خانواده اسلامی متمرکز می‌شود.

در مقابل، اندیشه امام خمینی چندبُعدی، جامع‌نگر و دارای عمق عاطفی و اجتماعی بارزتری است. ایشان از چند منظر به نقش مادر می‌نگرد:

۱. **بُعد عاطفی و قدردانی:** امام با زبانی سرشار از احترام و لطف، از رنج‌ها و فداکاری‌های مادر تجلیل می‌کند و جایگاه او را با تعبیری مانند «عزیز ملت» و «پشتوانه ملت» توصیف می‌نماید. این بیان، علاوه بر بیان واقعیت، دارای کارکرد تقویت روحی و هویتی برای زنان در نقش مادری است.

۲. **بُعد قدسی و رسالتی:** امام با تشبیه نقش مادر به انبیا و قرآن، به این نقش بعدی متعالی و انسان‌ساز می‌بخشد. این نگاه، کار تربیت فرزند را از یک وظیفه طبیعی فراتر برده و آن را به رسالتی الهی و جامعه‌ساز ارتقا می‌دهد.

۳. **بُعد اجتماعی-سیاسی:** امام خمینی صراحتاً نقش مادر را با سرنوشت و استقلال جامعه پیوند می‌زند. از نظر ایشان، «صلاح و فساد جامعه از صلاح و فساد زنان در آن جامعه سرچشمه می‌گیرد». این دیدگاه، مسئولیت مادر را در تراز مسئولیتی ملی و تمدنی قرار می‌دهد. همچنین، تأکیدات ایشان بر نقش مادری، پاسخی سیاسی و فرهنگی به سیاست‌های تضعیف‌کننده رژیم پهلوی بود که قصد کم‌رنگ کردن این نقش را داشت.

۴. **بُعد متوازن و منسجم:** امام خمینی در عین بزرگداشت بی‌بدیل نقش مادری، حق حضور اجتماعی و سیاسی زنان را با حفظ معیارهای اسلامی به رسمیت می‌شناسد. این نگاه، اجتناب از افراط و تفریط را نشان می‌دهد؛ هم از محدودسازی زن در خانه با تفسیری تقلیل‌گرایانه پرهیز می‌کند و هم از غفلت از رسالت بی‌بدیل تربیت درون خانواده جلوگیری می‌نماید.

درحالی‌که سید قطب با رویکردی تفسیری-ساختاری، به تبیین «چرایی» تقسیم نقش‌ها بر اساس فطرت و نصّ قرآنی می‌پردازد، امام خمینی با نگاهی ترکیبی، عاطفی، قدسی و اجتماعی، هم به «چرایی» و هم به «اهمیت استراتژیک» نقش مادر توجه دارد. دیدگاه امام علاوه بر دارا بودن ابعاد مختلف (عاطفی، تربیتی، اجتماعی، سیاسی)، از انسجام درونی برخوردار است؛ به این معنا که همه این ابعاد در راستای ترسیم جایگاهی منحصر به فرد و

محوری برای مادر در فرآیند «انسان‌سازی» و «جامعه‌پردازی» هماهنگ عمل می‌کنند. این جامعیت و انسجام، تمایز اصلی اندیشه امام خمینی را در این حوزه شکل می‌دهد.

مبحث	ردیف	شباهت	تفاوت‌ها
نقش مادرانه زن در تربیت اسلامی فرزندان	امام خمینی	- اهمیت دادن به نقش بانوان در امر پرورش کودک - تأکید بر این مسئله که تربیت امری مادرانه است نه مردانه - خانواده سالم، مرهون تربیت صحیح مادرانه - جامعه مطلوب، تحت تأثیر تربیت درست مادرانه	۱. نگاه چندبعدی امام خمینی به نقش و جایگاه مادر در تربیت که شامل: - توجه دقیق به نگاه عاطفی و روحی مادر - تأکید بر نقش فرهنگی و جامعه‌شناسی بانوان - مهم تلقی کردن نقش تربیتی مادر در مقابله با رژیم پهلوی «نقش سیاسی مادر» - اهمیت بیشتر امام به نقش تربیتی مادر در رقم زدن در صلاح یا فساد جامعه ۲. هماهنگی و انسجام بین نقش‌های مختلف مادری با توجه به دیدگاه‌های امام (اهمیت هم‌زمان به نقش تربیتی مادر در خانواده و حضور سیاسی اجتماعی او در جامعه)
	سید قطب	- تأکید بیشتر سید قطب بر تقسیم وظایف در نهاد خانواده	

جدول شماره ۲: خلاصه شباهت‌ها و تفاوت‌های نظرات امام خمینی و سید قطب

در مبحث نقش مادرانه زن در تربیت اسلامی فرزندان

نتیجه‌گیری

در میان اندیشمندان جهان اسلام، امام خمینی در جهان تشیع و سید قطب از اهل تسنن، دو شخصیت برجسته‌ای هستند که دیدگاه‌های قابل توجهی در مورد نهاد خانواده ارائه داده‌اند. امام خمینی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین فقیهان و عالمان شیعه، نه‌تنها در بیانات و مواضع نظری خود، بلکه در سیره عملی زندگی خویش نیز الگویی جامع برای تحکیم و سعادت خانواده ترسیم کرده است. ایشان با تکیه بر آیات قرآن، احادیث و آموزه‌های اسلامی، نظام تربیتی خانواده را به‌گونه‌ای طراحی نمود که در آن قداست و جزئیات این نهاد به‌طور گسترده مورد توجه قرار گرفته است. از نگاه امام، خانواده کانون تربیت و پرورش فکر انسان است و در این میان، مادر به‌عنوان محوری‌ترین نقش‌آفرین در فرآیند تربیت شناخته می‌شود؛ تا آنجا که امام، نقش انسان‌ساز مادر را به قرآن و انبیا تشبیه می‌کند.

نکته حائز اهمیت در دیدگاه امام، تأکید بر شأن و منزلت «شغل مادری» در تقابل با سیاست‌های رژیم پهلوی بود که با تقلید از فرهنگ غربی در پی کم‌رنگ کردن و حتی بی‌اعتبار سازی این نقش برآمده بود. از این رو، امام با بیانات و عملکرد خویش، همواره درصدد آگاهی‌بخشی و هشدار به زنان در برابر این تبلیغات مخرب بود.

سید قطب نیز به‌عنوان اندیشمند و نظریه‌پرداز اهل سنت مصر، همانند امام خمینی برای نهاد خانواده و نقش محوری مادر در تربیت فرزندان اهمیت بالایی قائل بود. او تشکیل خانواده را بر اساس «زوجیت» - که آن را امری فطری و الهی می‌دانست - پایه‌ریزی می‌کرد و در آثار خود، به نقد افراط و تفریط‌های غرب در خصوص مسائل جنسی و خانوادگی پرداخته و در مقابل، دیدگاه متعادل و توحیدی اسلام را تبیین می‌نمود.

یکی از محورهای اصلی اندیشه قطب در حوزه خانواده، «تقسیم وظایف» بر اساس استعدادهای فطری است. از نگاه او، نقش مادری موهبتی الهی است که متناسب با سرشت و ویژگی‌های زن طراحی شده و تمرکز او بر پرورش فرزند را می‌طلبد.

با مقایسه دیدگاه این دو اندیشمند، علاوه بر مشابهت‌های کلیدی، یک تفاوت بنیادی نیز به چشم می‌خورد: در منظومه فکری امام خمینی هماهنگی و انسجامی کامل بین نقش‌های مختلف زن - از جمله نقش تربیتی در خانواده و حضور فعال در عرصه اجتماعی و سیاسی با حفظ معیارهای اسلامی - وجود دارد. ایشان در عین تقدس‌بخشی به نقش

مادری، مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان را نیز به رسمیت می‌شناسد. درحالی‌که در آثار سید قطب، اگرچه به نقش تربیتی مادر توجه شده، ولی عمدتاً دایره مسئولیت زن به حوزه خانگی محدود می‌شود و حضور چندبعدی زن در عرصه‌های عمومی کمتر موردتوجه قرار گرفته است.

به نظر می‌رسد این تفاوت می‌تواند متأثر از عوامل زیر باشد:

زمینه سیاسی و اجتماعی: فضای مبارزه با استعمار غرب در مصر و نگاه سیاسی محور قطب به مسائل اجتماعی و فرهنگی.

تجربه زیسته: تأثیر زندگی شخصی سید قطب (عدم ازدواج) بر نگاه او به نقش‌های خانوادگی.

اولویت‌های فکری: تمرکز قطب بر نقد تمدن غرب و بازسازی هویت اسلامی در چارچوبی که بیشتر بر تقسیم نقش‌های سنتی تأکید دارد.

در مجموع، اندیشه امام خمینی درباره خانواده و نقش مادر، از جامعیت، هماهنگی و تعادل بیشتری برخوردار است و توانسته میان مسئولیت‌های خانوادگی و اجتماعی زن پیوندی سازنده برقرار کند، درحالی‌که دیدگاه سید قطب - با همه ارزشمندی - بیشتر بر یک بُعد از نقش زن متمرکز بوده و از پرداختن به ابعاد چندگانه حضور زن در جامعه غافل مانده است. ازجمله شخصیت‌های جهان اسلام که دارای دیدگاه‌های قابل مطالعه‌ای در زمینه مباحث خانواده هستند، می‌توان به امام خمینی در جهان تشیع و سید قطب از اهل تسنن که به ترتیب از دو کشور ایران و مصر می‌باشند، اشاره کرد. چنان‌که امام خمینی را می‌توان یکی از مهم‌ترین عالمان و فقیهان مسلمان شیعه به حساب آورد که علاوه بر این که بیانات، مواضع و دیدگاه‌های ایشان در زمینه مباحث تربیتی خانواده، می‌تواند کارساز مسائل و مشکلات جامعه قرار بگیرد، هم چنین سیره عملی زندگی ایشان نیز می‌تواند، الگویی باشد که با پیروی از آن، سعادت نهاد خانواده در یک جامعه تضمین گردد.

آنچه به نظر می‌رسد، امام خمینی با توجه به آیات قرآن، احادیث و درواقع منطبق با دستورات اسلام، نظام تربیتی یک خانواده اسلامی را پی‌ریزی کرد؛ چرا که معتقد بود، قداست نهاد خانواده به گونه‌ای است که اسلام به شکل گسترده و با جزئی‌ترین مسائل مربوط به این نهاد، دستوراتی را بیان داشته است. امام معتقد بود، خانواده مرکز تربیت و

پرورش فکر و اندیشه انسان‌هاست. از نگاه ایشان در بین اعضای خانواده، بهترین کسی که می‌تواند در زمینه تربیتی نقش‌آفرینی کند، مادر است. از همین رو امام، مادران را با توجه به مفهوم انسان‌سازی و انسان‌پروری به قرآن و انبیاء تشبیه می‌کند.

اما نکته مهم در بیانات امام خمینی در مباحث تربیتی خانواده، مهم تلقی کردن شغل مادری در بین بانوان بود که اغلب در مقابله با سیاست‌های رژیم پهلوی انجام می‌شد. درواقع ایشان معتقد بود که از نگاه فرهنگی، محمد رضا شاه با تقلید از فرهنگ غربی در جهت به ابتذال درآوردن شغل شریف مادری گام برداشته است. به همین خاطر، امام همواره تلاش می‌کرد با بیانات و عملکردهای خویش به آگاهی و هشدار زنان علیه تبلیغات منفی رژیم پهلوی نسبت به موضوع خانواده بپردازد.

منابع

- آونج، مینا (۱۳۹۶). جایگاه زنان در منظر امام خمینی. پرتال امام خمینی. کد مطلب ۱۵۵۷۷۶، قابل دسترس در <http://www.imam-khomeini.ir>
- افروز، غلامعلی (۱۳۷۸). روان‌شناسی و تربیت کودکان و نوجوانان. تهران: سازمان انجمن اولیاء و مربیان جمهوری اسلامی ایران.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۶۱). در جستجوی راه از کلام امام خمینی. تهران: امیرکبیر.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۲). چهل حدیث. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۰). سیمای زن در کلام امام خمینی. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۱). ولایت فقیه. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۹۰). جایگاه زن در اندیشه امام خمینی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

- امام علی (۱۳۷۹). نهج البلاغه. گردآوری شریف رضی، ترجمه محمد دشتی، قم: نسیم حیات.
- باقری، شهلا (۱۳۷۹). بررسی جامعه‌شناختی دیدگاه تربیتی حضرت امام در مورد نقش زن در خانواده در تأملی بر جایگاه زن (ج ۱). تهران: ستاد بزرگداشت یک صدمین سال میلاد امام خمینی.
- بی‌ریا، ناصر (۱۳۹۴). روان‌شناسی رشد با نگرش به منابع اسلامی. تهران: سمت.
- جهانشاهی، مینا (۱۴۰۰). زن در جدال سنت و تجدد: جایگاه زنان در جوامع اسلامی با تأکید بر آراء مرتضی مطهری، سید قطب و نصر حامد ابوزید. تهران: نگاه معاصر.
- چراغ چشم، عباس (۱۳۸۵). جایگاه زن در خانواده و جامعه از دیدگاه امام خمینی. ماهنامه شمیم یاس، ۴(۴۳). <https://noo.rs/us5MB>
- حر عاملی، محمد بن حسن (بی‌تا). وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. تحقیق ربانی شیرازی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- دیانی دردشتی، زهرا و حسینی میرصفی، سیده فاطمه (۱۴۰۱). بررسی نقش سیاسی زنان از منظر قرآن و روایات با تأکید بر تفاسیر مفسران معاصر فریقین (المیزان- فی ظلال القرآن). مطالعات اسلامی زنان و خانواده، ۹(۱۶)، ۲۳۱-۲۵۴.
- https://pubs.jz.ac.ir/article_159121.html
- رجایی، غلامعلی (۱۳۷۸). برداشت‌هایی از سیره امام خمینی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- رسولی‌پور، رسول و مهدوی، ناهید (۱۳۹۲). نقد دیدگاه فمینیستی سیمون دوبووار درباره ازدواج و مادری با رویکرد به اندیشه‌های امام خمینی. پژوهشنامه متین، ۱۵(۵۹)، ۸۹-۱۰۹.
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1392.15.59.3.7>
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۰). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده. تهران: سروش.
- شرفی، محمدرضا (۱۳۷۸). تربیت اسلامی با تأکید بر دیدگاه‌های امام خمینی^(ره). تهران: پنجره.
- شهری، گل‌سخن (۱۳۹۱). مفهوم جاهلیت و اصول‌گرایی مذهبی سیاسی در اندیشه سید قطب. تهران: احسان.

- فریدمن، جین (۱۳۸۱). فمینیسم. ترجمه فیروزه مهاجر، تهران: آشیان.
- قائمی، علی (۱۳۷۵). نظام حیات خانواده در اسلام. تهران: انجمن اولیاء و مربیان جمهوری اسلامی ایران.
- قطب، سید (۱۳۴۱). عدالت اجتماعی در اسلام. ترجمه محمدعلی گرامی و سید هادی خسروشاهی، تهران: بی‌نا.
- قطب، سید (۱۳۴۲). اسلام و صلح جهان. ترجمه سید هادی خسروشاهی و زین العابدین قربانی، قم: بی‌نا.
- قطب، سید (۱۳۵۱). فاجعه تمدن و رسالت اسلام. ترجمه علی حجتی کرمانی، تهران: اسلامی.
- قطب، سید (۱۳۵۹). معالم فی الطريق (چراغی بر فراز راه). ترجمه حسن اکبری مرزناک، تهران: امت.
- قطب، سید (۱۳۶۰). اخلاق و تربیت در اسلام. ترجمه روح‌الله مازندرانی، تهران: بنیاد علوم اسلامی.
- قطب، سید (الف ۱۳۸۷). مبانی تفکر اسلامی. ترجمه ابوبکر حسن‌زاده، تهران: احسان.
- قطب، سید (ب ۱۳۸۷). فی ظلال القرآن. ترجمه مصطفی خرم‌دل، تهران: احسان.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق). بحارالانوار. بیروت: مؤسسة الوفاء.
- مکتبی، محمد و هدایتی، سعید (۱۳۸۷). زن و خانواده از دیدگاه امام خمینی. قم: دفتر عقل.
- موسوی بجنوردی، سید محمد و مهرگان صومعه‌سرای، بتول (۱۳۹۶). بررسی حقوق و تکالیف غیرمالی زوجین بر اساس مصلحت خانواده با رویکردی بر نظر امام خمینی. پژوهشنامه متین، ۱۹ (۷۶)، ۱ - ۲۰.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1396.19.76.1.7>

- میرشکاری، اصغر (۱۳۸۸). هم‌نفس بهار. تهران: عروج.
- هاشمی رکاوندی، مجتبی (۱۳۷۰). مقدمه‌ای بر روان‌شناسی زن. قم: شفق.

References

- Afroz, Gh. (2019). *Psychology and education of children and adolescents*. Tehran: Organization of the Parents and Educators Association of the Islamic Republic of Iran. [In Persian]
- Avanj, M. (2017). The position of women in the perspective of Imam Khomeini. *Imam Khomeini Portal*. Article code 155776, available at <http://www.imam-khomeini.ir>
- Bagheri, Sh. (1990). A sociological study of Imam Khomeini's educational perspective on the role of women in the family in a reflection on *the status of women* (Vol. 1). Tehran: Headquarters for the 100th Anniversary of Imam Khomeini's Birth. [In Persian]
- Biriya, N. (2016). *Developmental Psychology with an Attitude to Islamic Sources*. Tehran: Samt. [In Persian]
- Cheragh Cheshm, A. (2007). The Position of Women in the Family and Society from the Perspective of Imam Khomeini. *Shamim Yas Monthly*, 4(43).
<https://noo.rs/us5MB>
- Dayani Dardashti, Z. & Hosseini Mirsafi, S. F. (2022). Studying the political role of women from the perspective of the Quran and narrations with emphasis on the interpretations of contemporary commentators of the two sects (Al-Mizan - In the Shadow of the Quran). *Islamic Studies of Women and Family*, 9(16), 231-254.
https://pubs.jz.ac.ir/article_159121.html
- Friedman, J. (2002). *Feminism*. Translated by Firuzeh Mohajer, Tehran: Ashian. [In Persian]
- Ghaemi, A. (1996). *The Family Life System in Islam*. Tehran: Parents and Educators Association of the Islamic Republic of Iran. [In Persian]
- Hashemi Rakavandi, M. (1991). *An Introduction to the Psychology of Women*. Qom: Shafaq. [In Persian]
- Hurr Amili, M. (n.d.). *Tafsil Wasā'il al-Shia'ela Tahsil Masail al-Sharia*. Beirut: Dar Ihya al-Turahat al-Arabi. [In Arabic]
- Imam Ali. (2000). *Nahj al-Balagha*. Compiled by Al-Sharif al-Radi, Translated by Mohammad Dashti, Qom: Nasim Hayat. [In Persian]
- Jahanshahi, M. (2022). *Women in the Conflict between Tradition and Modernity: The Position of Women in Islamic Societies with Emphasis on the Opinions of Morteza Motahari, Sayyid Qutb and Nasr Hamed Abu Zayd*. Tehran: Negah Moaser. [In Persian]

- Khomeini, S. R. (1982). *In Search of the Path from Imam Khomeini's Words*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Khomeini, S. R. (1983). *Forty Hadiths*. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Khomeini, S. R. (1991). *The Image of Women in the Words of Imam Khomeini*. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Khomeini, S. R. (1992). *Velayat-e-Faqih*. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Khomeini, S. R. (1999). *Collection of Imam works*. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Khomeini, S. R. (2011). *The Position of Women in Imam Khomeini's Thought*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Majlesi, M. B. (1983). *Bihar al-Anwar*. Qom: Al-Wafa Institute. [In Arabic]
- Maktabi, M. & Hedayati, S. (2008). *Women and Family from the Perspective of Imam Khomeini*. Qom: Daftar Aql. [In Persian]
- Mirshekari, A. (2009). *The Soulmate of Spring*. Tehran: Oruj. [In Persian]
- Mousavi Bojnourdi, S. M. & Mehregan Some'ehsarai, B. (2017). A Study of Non-Financial Rights and Duties of Married Couples Based on Family Exigency with Special Reference to Imam Khomeini's Viewpoints. *Matin Research Journal*, 19(76), 1-20. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1396.19.76.1.7>
- Qutb, S. (1962). *Social Justice in Islam*. Translated by Mohammad Ali Gerami and Seyyed Hadi Khosrowshahi, Tehran: n.p. [In Persian]
- Qutb, S. (1963). *Islam and World Peace*. Translated by Seyyed Hadi Khosrowshahi and Zein al-Abedin Ghorbani, Qom: n.p. [In Persian]
- Qutb, S. (1972). *The Catastrophe of Civilization and the Mission of Islam*. Translated by Ali Hojjati Kermani, Tehran: Islamic. [In Persian]
- Qutb, S. (1979). *Ma'aleem fi al-Tariq (A Light on the Road)*. Translated by Hassan Akbari Marznak, Tehran: Ummat. [In Persian]
- Qutb, S. (1980). *Ethics and Education in Islam*. Translated by Ruhollah Mazandarani, Tehran: Islamic Sciences Foundation. [In Persian]

- Qutb, S. (2008_a). *Fundamentals of Islamic Thought*. Translated by Abu Bakr Hassanzadeh, Tehran: Ehsan. [In Persian]
- Qutb, S. (2008_b). *In the Shadow of the Qur'an*. Translated by Mustafa Khorramdel, Tehran: Ehsan. [In Persian]
- Rajaei, Gh. A. (1999). *Impressions from the Life of Imam Khomeini*. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Rasoulipourr.& Mahdavi, N. (2013). A Critical Study of Feministic Ideas of Simone De Beauvoir about Marriage and Motherhood an Approach Based on Imam Khomeini's Viewpoints. *Matin Research Journal*, 15(59), 89-109.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1392.15.59.3.7>
- Sarukhani, B. (1991). *An Introduction to the Sociology of the Family*. Tehran: Soroush. [In Persian]
- Shahri, G. (2012). *The Concept of Ignorance and Religious-Political Fundamentalism in the Thought of Sayyid Qutb*. Tehran: Ehsan. [In Persian]
- Sharafi, M. R. (1999). *Islamic Education from the Perspective of Imam Khomeini (RA)*. Tehran: Panjere. [In Persian]